Επιστροφή στις ελληνικές ρίζες ή πορεία στα Έσχατα; Κριτική θεώρηση σε ορισμένες θέσεις του Χρήστου Γιανναρά, τον ελληνοκεντρισμό και την ελληνορθοδοξία (Σωτήρης Γουνελάς)

Categories : ΣΤΟΧΑΣΜΟΙ

Date : 2 Αυγούστου, 2010

[Απόσπασμα (10η ενότητα) από το βιβλίο του Σωτήρη Γουνελά «Η ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ. Κρίση του ανθρώπου – απώλεια του νοήματος» εκδ. ΑΡΜΟΣ 1997. Μέρος της Ενότητας αυτής πρωτοδημοσιεύτηκε στη «Σύναξη», τ. 58 (Ιούν.-Σεπτ. '96). Η Ενότητα συμπληρώνεται εδώ και διευρύνεται.]

«*Και να θέλαμε άλλωστε να κλειστούμε στο καβούκι μας δεν το μπορούμε, σε τούτο το πολυσύχναστο σταυροδρόμι όπου βρεθήκαμε. Αφήνω που γενικά η κλεισούρα είναι πράμα και επικίνδυνο και ανθυγιεινό. Από τα παλιά τα χρόνια, αντίθετα, μαθαίνομε πως όσοι κατοίκησαν εδώ βρέθηκαν πάντα ανοιχτοί σε όλα τα ρεύματα και πως ότιπερ αν οι Έλληνες βαρβάρων (δηλαδή από μη Έλληνες) παραλάβωσι, κάλλιον τούτο εις τέλος απεργάζονται (Επινομίς 987d). Τούτο γράφτηκε για τους αρχαίους. Για εμάς, ας πάρομε τουλάχιστο την κατάληξη της φράσης για μια ευχή. Όμως, αν δεν παραλάβεις από τους άλλους τίποτα, εσύ δεν μπορείς να υπάρξεις. Για τούτο υποψιάζομαι πως τη λέξη ελληνοκεντρισμός στα χρόνια μας θα πρέπει να τη χρησιμοποιήσαμε αποκλειστικά για να κάνομε εντύπωση — προσωπικά ποτέ δεν κατάλαβα τη σημασία της λέξης αυτής— και για να λιθοβολήσουμε μπορεί τελικά όσους δεν προσκυνούσαν την κοσμοθεωρία μας ή όσους διαφωνούσαν μαζί μας*». (*Ζήσιμου Λορεντζάτου, Πρόλογος στα Κείμενα του Δ. Πικιώνη, Μ.Ι.Ε.Τ. 1985, σ. 9*).

Α’

Με το έργο του **Χρήστου Γιανναρά** έχω ασχοληθεί δύο φορές. Την πρώτη γράφοντας εκτενέστατη κριτική για το βιβλίο του «*Ορθός λόγος και κοινωνική πρακτική*» (έκδ. «Δόμος», 1984), η οποία δημοσιεύτηκε σε τέσσερεις(!) συνέχειες στην «Καθημερινή» και τη δεύτερη όταν, γράφοντας το κείμενο «*Έρως Ορθοδόξων*» (Σύναξη, τ. 32, σ. 73), προσπάθησα, παρεμβαίνοντας στη διαμάχη του με τον π. Θεόκλητο, να ξεκαθαρίσω νοήματα και σημασίες, δείχνοντας πως τα πράγματα δεν είναι όπως ακριβώς παρουσιάζονται. Για το δεύτερο αυτό κείμενο αναφέρθηκα στα βιβλία του Χ.Γ. «*Το πρόσωπο και ο Έρως*», «*Η Ελευθερία του ήθους*», «*Ερωτικών αμ-*

φιλογία ή περί λιβελλοπράγμονος μονάχου».

Από την τελευταία εκείνη φορά ως σήμερα ο Χρήστος Γιανναράς έχει συγγράψει σειρά βιβλίων, ανάμεσα στα οποία ξεχωρίζω: «*Αλφαβητάρι της πίστης*» (1991), «*Ορθοδοξία και Δύση στη νεώτερη Ελλάδα*» (1992), «*Μετανεωτερικη μεταφυσική*» (1993), «*Αόριστη Ελλάδα*» (1994).
Προτού προχωρήσω οφείλω να υπογραμμίσω ότι ο Χ.Γ. **υπήρξε από τους πρώτους που κατήγγειλαν τον ξεπεσμό της ελληνικής κοινωνίας**. Υπήρξε από τους πρώτους πού τόνισε τη διαφοροποίηση της ορθόδοξης θεολογίας από τις άλλες χριστιανικές θεολογίες. Υπήρξε από τους πρώτους και λιγοστούς (και εξακολουθεί να είναι) που «προσέλαβαν» τη νεώτερη προέλαση ανθρωποκεντρικής ευρωπαϊκής γνώσης σε ποικίλα πεδία με τελευταίο την πολιτική [1]. Έχοντας, λοιπόν, ενδιατρίψει στο προηγούμενο έργο του —κυρίως στις επιλογές που έκανα— θεωρώ τον εαυτό μου υποχρεωμένο να μιλήσει για ένα κάποιο glissement (ολίσθημα ή γλίστρημα) σε κάτι που θα το ονομάσω «ελληνικό προχριστιανισμό». Περιττό να προσθέσω πως ένας ακόμη λόγος που με κάνει να γράψω όσα ακολουθούν είναι η σημασία που αποδίδω στα γραφόμενά του και στην όλη του παρουσία, σημασία όμως που την βρίσκω να εξελίσσεται **ελληνοκεντρικά** και όχι **εκκλησιοκεντρικά**.

Τι εννοώ όμως, μιλώντας για «προχριστιανικό ελληνισμό»;

Επειδή ο ίδιος ο Χρήστος Γιανναράς τυχαίνει να κοινωνεί του «ελληνικού πνεύματος», όπως μας παραδίνεται μέσα από την πνευματική ιστορία του τόπου (και όχι μόνο αυτού) και, συνάμα, να ζει την παράδοση της Εκκλησίας, καλεί τους Έλληνες να ακολουθήσουν αυτό το πρότυπο χωρίς σ' εκείνους το πρότυπο αυτό να **συντελείται**, αν μπορώ να το πω έτσι, χωρίς δηλ. να έχουν σχέση ή να ταυτίζονται, ούτε με τον ελληνισμό που έχει στο νου του, ούτε με το δικό του ορθόδοξο βίωμα.

Θα επιμείνω περισσότερο: η ελληνική κοινωνία σήμερα δεν έχει καμιά **ουσιαστική** σχέση με την παράδοση του «εαυτόν εκένωσεν μορφήν δούλου λαβών», ούτε με την παράδοση του «όσον το δυνατόν ομοιώσαι Θεώ» (Πλάτων). Ούτε συνακόλουθα με τον «ξυνόν λόγον» του Ηρακλείτου. **Η ελληνική κοινωνία βρίσκεται σε περίοδο τρομερής αλλοτρίωσης ποικίλων μορφών και επιπέδων, ακόμη κι αν παρουσιάζονται νησίδες αντίστασης, αυτογνωσίας ή απαρχής για επίγνωση της κρίσης**. Ο ίδιος, άλλωστε, μιλάει συχνά για την αυτοκαταστροφική μανία των Ελλήνων. Το γεγονός ότι επιχειρείται σήμερα η «πολιτικοποίηση» της Ορθοδοξίας είναι το **αποκορύφωμα της καταστροφής**. Πάνε χρόνια που ο μακαρίτης ο Γεννηματάς έρριχνε το σύνθημα σε συνέντευξή του στην εφημερίδα «Χριστιανική» — που συμβάλλει βεβαίως στην «πολιτικοποίηση» της Ορθοδοξίας: «Με την Ορθοδοξία θα μπούμε στα Βαλκάνια». Ο Χρήστος Γιανναράς δεν λέει βέβαια κάτι τέτοιο. Λέει άλλα. Λέει να «πουλήσουμε πολιτισμό», λέει να γίνουμε «πολιτιστική υπερδύναμη» κλπ. Το λάθος πού βρίσκεται; **Στο ότι αυτά που θέλει**

να πουλήσουμε δεν τα διαθέτει η σημερινή Ελλάδα, τα διαθέτουν ορισμένα πρόσωπα-δημιουργοί ή ανώνυμοι άνθρωποι που σιωπηρά τραβούν έναν πνευματικό δρόμο χωρίς ίσως να το γνωρίζουν ούτε οι ίδιοι. Να απαιτούμε από μια ξεχαρβαλωμένη Ελλάδα να πουλήσει πολιτισμό ή να γίνει πολιτιστική υπερδύναμη δεν απέχει πολύ από την πρότασή του σε πρόσφατη επιφυλλίδα να προτιμήσουμε τους Ισλαμιστές για να πάρουμε, στην προτίμηση των Αμερικανών, τη θέση που κατέχουν σήμερα οι Τούρκοι. Γιατί πρέπει να γίνεται κάτι σαν επίδειξη δύναμης σε κρατικό επίπεδο, τη στιγμή μάλιστα που η εκκλησιαστική μας παράδοση υπαγορεύει ως κορυφαίο στοιχείο της την «κένωση»; Αυτό που δεν καταλαβαίνω (και τον παρακαλώ να το εξηγήσει) είναι τι σόι σχέση έχει όλη αυτή η ακατάσχετη ελληνολογία και ορθοδοξολογία των ημερών, της οποίας μοιάζει (ή θέλει) να ηγείται, με την Εκκλησία ως σώμα προσώπων που πορεύονται «εις τελειοτέραν... δόξαν τε και αλλοίωσιν» (Συμεών ο Νέος Θεολόγος). **Η Ορθοδοξία ούτε στρατόπεδο είναι ούτε πολεμικές ή εμπορικές εκστρατείες ετοιμάζει**. **Η Εκκλησία το πρώτο που κάνει** —μας το θύμισε με την πρόσφατη επέτειο ο Ιωάννης στην Αποκάλυψη— **είναι να καλεί τον άνθρωπο σε μετάνοια-ανακαίνιση, μεταμόρφωση** . Όσο αυτό δεν γίνεται ούτε από τους φερομένους ως ορθοδόξους, υπηρετούμε τους σκοπούς του αντιπάλου, δηλ. του «διαβάλλοντος ημάς» και καλλιεργούμε τα πάθη μας χωρίς «λύσιν» του δράματος.

Συλλογίζομαι, ωστόσο, πως μια πιθανή εξήγηση για το παραπάνω «γλίστρημα» του Χρήστου Γιανναρά βρίσκεται στο βιβλίο του «*Αόριστη Ελλάδα*» (τι τίτλος!), που εκδόθηκε στο «Δόμο» το 1994, και όπου στο οπισθόφυλλο του βιβλίου επαναλαμβάνεται απόσπασμα από το περιεχόμενό του, που λέει μεταξύ άλλων: «*Να οργανωθεί από μόνος του ο Ελληνισμός της αποδημίας, σαν να μην υπάρχει ελλαδικό κέντρο, ωσάν η Ελλάδα να είναι μόνο "ο καινούργιος κόσμος μέγας" της διασποράς. Να τολμήσουν οι μετανάστες το τρίτο και αποφασιστικό βήμα, μετά την οικονομική τους επιτυχία και την κοινωνική τους αναγνώριση: βήμα μαρτυρίας του πολιτισμού των Ελλήνων σήμερα*».

Το απόσπασμα αυτό έμενα μου τα λέει όλα, μου δίνει, δηλαδή, να καταλάβω πώς πορεύεται ο διανοητής μας. Έχοντας απελπιστεί από την νεώτερη ελληνική ιστορία και μάλιστα την κατάσταση των τελευταίων χρόνων στο ελλαδικό κρατίδιο, στρέφεται στον «Ελληνισμό της αποδημίας» με ποιό στόχο και ποια προοπτική; Το λέει στην τελευταία φράση: «βήμα μαρτυρίας του πολιτισμού των Ελλήνων σήμερα». Τι συνδέει το πρώτο σκέλος, τον «Ελληνισμό της αποδημίας», με την «μαρτυρία του πολιτισμού των Ελλήνων σήμερα»; Το τόλμημα να επιχειρήσουν «οι μετανάστες το τρίτο και αποφασιστικό βήμα, **μετά την οικονομική τους επιτυχία και την κοινωνική τους αναγνώριση** » (υπογραμμίζω). Ένας θεολόγος ο οποίος εδώ και πολλά χρόνια «αποκάλυψε» αλήθειες της Ορθοδοξίας κρυμμένες πίσω και μέσα από τον κουρνιαχτό της εποχής, τον ξεπεσμό της ελληνικής κοινωνίας και του κόσμου γενικότερα, ένας θεολόγος ο οποίος «διάβασε» το Ευαγγέλιο συχνά με τρόπο ριζικό

και Πατερικό, έρχεται τώρα και προτείνει «την οικονομική επιτυχία» και «την κοινωνική αναγνώριση» των Ελλήνων στις συγκεκριμένες περιοχές που εννοεί (Αμερική, Καναδάς, Αυστραλία) ως τρόπον τινά εχέγγυα και στερεά σκαλοπάτια για να χτίσει ο «εξασφαλισμένος» Έλληνας τον σημερινό ελληνικό πολιτισμό. Και ρωτάω εγώ, που δεν είμαι ούτε οικονομικά επιτυχημένος (δόξα τω Θεώ!) ούτε κοινωνικά αναγνωρισμένος, ρωτάω λοιπόν: είναι η «ελληνοχριστιανική» παράδοση που υπαγορεύει αυτήν την πρόταση; **Αν λάβω υπ' όψη μου το Ευαγγέλιο, με παρακινεί για το ακριβώς αντίστροφο**: «*ζητείτε πρώτον την βασιλείαν του Θεού και την δικαιοσύνην αυτού, και ταύτα πάντα προστεθήσεται υμίν*» (*Ματθ. 6, 32*). **Αν λάβω υπ' όψη μου τους Πατέρες, αναθεματίζουν τρόπον τινά και τα δύο, αφού στο Ευαγγέλιο ο αληθινός χριστιανός είναι υπό διωγμόν** και αυτό επιβεβαιώνεται μέχρι σήμερα, σε μια εποχή εξάπλωσης ενός ολότελα συμβατικού χριστιανισμού (για να μην πω και κρατικοποιημένου). Αν στραφώ στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία, δεν θα βρω ούτε εκεί ενθάρρυνση. Από πού μπορεί να ενθαρρύνεται ο θεολόγος μας; Ενθαρρύνεται ίσως από το γεγονός ότι Εκκλησία και Ελληνισμός της διασποράς στα μέρη που είπαμε, παρουσιάζουν μια όψη που θυμίζει κάπως περίοδο **εθναρχούσης Εκκλησίας**, όπου ο Πατριάρχης (διάβαζε σήμερα οι εκάστοτε Επίσκοποι και Αρχιεπίσκοποι) έχουν (ή επιθυμούν να έχουν) τον πρώτο ρόλο και λόγο στα ελληνο-κοινοτικά πράγματα. Όμως, αυτό είναι μια **εκ των πραγμάτων διαμορφωμένη κατάσταση** που προσπαθεί να **κρατήσει ισορροπίες και εθνικό πρόσωπο** σε χώρες πολυεθνικού μωσαϊκού, όπου οι διάφορες εθνότητες ή εθνικότητες ζουν μέσα σε κάτι σαν συντεχνία και, βεβαίως, **ποτέ δεν ακούστηκε πως μέσα εκεί την πρώτη θέση κατέχει η πνευματική παράδοση και η αδιάκοπη αναζήτηση του γνήσιου και αυθεντικού χριστιανικού πνεύματος**. Απεναντίας, το βάρος πέφτει στις διάφορες άμεσες, πρακτικές, κοινωνικές και λοιπές ανάγκες αυτών των ανθρώπων, που εξορίστηκαν για να δουν Θεού πρόσωπο, όπως έλεγαν παλιά, **σε χώρες που το πρόσωπο αυτό το έχουν προ πολλού χάσει, αντικαθιστώντας το με ποικίλα είδωλα**, ανάμεσα στα οποία είναι και **η οικονομική επιτυχία** και **η κοινωνική αναγνώριση**.

Ας διαβάσουμε δύο σχετικά παραδείγματα από το βιβλίο που προανέφερα΄ μιλάει ο πρέσβυς κ. Βαγενάς: «*Είναι τελείως **ακοινώνητη η ζωή** σε αυτή την πόλη, λέει ο πρέσβυς, **ένα άθροισμα από παράλληλες μοναξιές**. Να σκεφθείτε, θέλω μερικές φορές να κάνω έναν περίπατο με τα πόδια, κι οι άνθρωποι με κοιτάζουν περίεργα, σταματούν με τα αυτοκίνητά τους να με ρωτήσουν μήπως μου συμβαίνει κάτι και χρειάζομαι βοήθεια. Η μόνη νοητή μετακίνηση είναι με αυτοκίνητο, από το σπίτι στη δουλειά κι από τη δουλειά στο σπίτι*» (σ. 50).

Συνδυάστε τώρα την νοοτροπία και την κατάσταση που προδίδουν αυτές οι κουβέντες για το **είδος ζωής των Ελλήνων της διασποράς** σε τέτοιο περιβάλλον με τα ακόλουθα, ειπωμένα κι αυτά από τον πρέσβυ Βαγενά: «*...αυτή η χώρα προσφέρει και τις περισσότερες δυνατότητες οικονομικής επιτυχίας και ανόδου,*

ιδιαίτερα σήμερα. Μόλις δηλώσεις ένα μόνιμο σταθερό εισόδημα, οι Τράπεζες σου εξασφαλίζουν πολύ χαμηλότοκα δάνεια για να αγοράσεις δικό σου σπίτι, να διευρύνεις την επιχείρησή σου. Γνωρίσατε σήμερα τον εδώ πρόεδρο της ελληνικής κοινότητας, τον κ. Ευκαρπίδη. Όταν πρωτοήλθε στην Αυστραλία έγδερνε ψάρια στα μεγάλα ψαράδικα που τροφοδοτούν τα εστιατόρια. Σήμερα, μαζί με άλλους δύο Έλληνες συνεταίρους, έχει 24 Super Markets στην ιδιοκτησία του» (σ. 51).

Φανταστείτε τώρα εσείς που διαβάζετε αυτές τις γραμμές και που ακούτε για τους Έλληνες της διασποράς —που θα σώσουν τη Μητρόπολη...— έναν άνθρωπο μεγαλωμένο στο περιβάλλον που προσδιόρισε το πρώτο απόσπασμα, ακόμη κι αν δεν το πάρει κανείς κατά γράμμα και που, εν συνεχεία, έχτισε τη ζωή του μέσα στο οικονομικό πλαίσιο που αναφέρει το δεύτερο απόσπασμα — έναν άνθρωπο δηλαδή που αγωνίζεται μοναξιασμένος, ξένος, σε μια ξένη χώρα, φερμένος απ' τη μικρή Ελλάδα, περασμένος μέσα από τόσες και τόσες ταπεινώσεις, εξαρτημένος από τα δάνεια που του εξασφαλίζει το Κράτος της Αυστραλίας, απρόσωπο όπως όλα, **δέσμιος όλης της νεώτερης τεχνολογικής ανάπτυξης = της παντοδυναμίας της μηχανής**, χαμένος σε κάποιες ώρες ανάπαυλας ποιός ξέρει σε ποιά αβυσσαλέα νοσταλγία για την πατρίδα, τι άλλο στόχο έχει ένας τέτοιος άνθρωπος από το να δυναμώσει υπέρμετρα για να επιβιώσει, αν όχι και να επιβληθεί, σε μια χώρα που τον έστιψε όλα αυτά τα χρόνια παρέχοντάς του ταυτόχρονα δάνεια για να ορθοποδήσει; Αυτός, λοιπόν, ο άνθρωπος έχει μέσα του (περνώ τώρα σε άλλο απόσπασμα από το βιβλίο, το οποίο θα διαβάσετε αμέσως πιο κάτω, για να καταλάβετε και το ερώτημα που θέτω) τον «αριστοκράτη», και βγάζοντας απ' το... σελάχι της ψυχής του (χιλιοταλαιπωρημένης σαν τον «χιλιομαδημένο τόπο» του Σολωμού) τον «ελληνικό πολιτισμό» θα τον φορέσει (...**κολλάρο**) στους οποιουσδήποτε **βάρβαρους** ξένους; Ιδού το σχετικό απόσπασμα: «Εμείς οι Έλληνες, που σπουδάσαμε πρώτοι τη ζωή και φτιάξαμε γλώσσα για να μπορούν να *πουν* τη ζωή οι άνθρωποι, εμείς λοιπόν ξεχωρίσαμε τη *σχολή*, δηλαδή τη σχόλη, από την *ασχολία*, και είπαμε ότι *δει σχολής και προς τας πράξεις τας πολιτικάς*, ενώ την ασχολία την ταυτίσαμε με την υποταγή στην ανάγκη και την είπαμε *δουλειά*. *Ασχολούμεθα* λοιπόν ίνα *σχολάζωμεν*, σκοπός της εργασίας για μας είναι η δυνατότητα της άνετης σχόλης, της αργίας, γιατί μόνο ελεύθεροι από το *βάναυσον* του βιοπορισμού μπορούμε να παράγουμε πολιτισμό: να φιλοσοφούμε, να ασκούμε αρετές, να καλλιεργούμε την *πολιτικήν τέχνην*. Είμαστε λαός αριστοκρατών, ζητάμε το άριστον, και το άριστον δεν το ταυτίζουμε με τη δουλεία στην παραγωγή. Ένας αριστοκρατικός λαός δίνει προτεραιότητα στην αργία, όχι στην δουλειά —για τη δουλειά είναι άλλες φυλές κι άλλα φύλα, κοπαδιασμένα στις απαιτήσεις της παραγωγής, με θρησκειοποιημένο ύψιστο στόχο σωτηρίας τη δουλειά και την πιστότητα — Labor et Fides».

Και συμπληρώνει έτσι: «Σίγουρα πρέπει να δουλέψουμε σκληρά οι Έλληνες για να επιβιώσουμε μέσα στις συνθήκες του σημερινού κόσμου. Αλλά να μην ξεχνάμε ότι μέτρο για την αξιολόγηση της ζωής είναι ο πολιτισμός, η καλλιέργεια, η ανάδειξη

της δημιουργικής ετερότητας του κάθε ανθρώπου —όχι το ακαθάριστο εθνικό προϊόν. Και τα περισσότερα *εθνικά* μας ελαττώματα —η τεμπελιά, οι φατριασμοί, οι φιλοπρωτίες— είναι διεστραμμένες αρετές μας, προδίδουν την ευγενική μας καταγωγή, το αριστοκρατικό συλλογικό μας ασυνείδητο» (σσ. 58 και 59).

Χρειάζεται πρώτα-πρώτα να διευκρινίσω ότι οι αναφορές του Γιανναρά στην «αριστοκρατία» αφορούν συγκεκριμένο είδος ανθρώπου (ή ανθρώπων), το είδος του ευγενούς πολίτη μιας ορισμένης περιόδου στην αρχαία Ελλάδα —κυρίως στην Αθήνα και βέβαια στην αριστοκρατική Σπάρτη, που άρεσε στον Πλάτωνα— και έμμεσα παραπέμπει σε **φιλόσοφο βίο**, σε «μελέτη θανάτου» και σε προσήλωση στο Αγαθό, πράγματα τόσο συγκεκριμένα όσο και αφηρημένα, που δεν ξέρω πόσοι σημερινοί Έλληνες τα έχουν αφομοιώσει και με πόσο κόπο, ενώ εδώ, κατά τα λεγόμενα του Γιανναρά, ο κάθε Έλληνας τα έχει στην... τσέπη του ασυνείδητου της ψυχής του και δεν μένει παρά με κάποιο τρόπο να έλθουν στο φως και να ενεργοποιηθούν. Είναι καταπληκτικό πως δεν τον απασχολεί ότι τόσον καιρό αυτά μένουν **θαμμένα και παραμορφωμένα**!

Ακόμη πιο συγκεκριμένα, η καλλιέργεια «πολιτικής τέχνης», για την οποία μιλάει, έχει να κάνει πάλι με μια ειδικά οργανωμένη κοινωνία εκείνης της εποχής, μια κοινωνία δηλ. πολιτών που έχει τους δούλους για να... δουλεύουν και αυτή καλλιεργεί, υποτίθεται, την πολιτική τέχνη. Αυτά όλα πώς θα... «κολλήσουν» στη σημερινή εποχή; Γιατί η σημερινή εποχή δεν έχει πίσω της μόνο τον Πλάτωνα, έχει ολόκληρη την χριστιανική παράδοση, χωριστά της Ανατολής και χωριστά της Δύσης ή άλλων περιοχών, έχει μια Αναγέννηση κι έχει και ολόκληρο το Νεοδιαφωτιστικό ρεύμα που εκβάλλει στην τεχνολογική εποχή, για να μη μιλήσουμε για τα επακόλουθα της μαρξιστικής ιδεολογίας με κατάρρευση του «υπαρκτού σοσιαλισμού» ή χωρίς κατάρρευση. Ο Χρήστος Γιανναράς μοιάζει να αφαιρεί αυθαίρετα τα πάντα και να «βουτάει» στο συλλογικό ασυνείδητο των Ελλήνων για να βρει τις λύσεις των προβλημάτων του πολιτισμού κυρίως.

Αυτό συνεπάγεται δύο τινά: το πρώτο είναι πως ενστερνίζεται «ψυχαναλυτικές» διαδικασίες, ερμηνείες και «θεραπείες», το δεύτερο είναι πως κλείνεται κατά κάποιο τρόπο στον αρχαιοελληνικό κύκλο-κλοιό της ανάγκης **μέσω της ιστορίας** αυτή τη φορά, παραποιώντας ταυτόχρονα τους αρχαιοέλληνες, που δεν είχαν ιστορικό χρόνο. Στον Χ.Γ. παρουσιάζεται τούτο το παράδοξο: **ελληνοποιεί την χριστιανική παράδοση και χριστιανοποιεί (ιστορικίζοντας) τους αρχαιοέλληνες**. Δεν προχωρεί μέσα στο χρόνο εσχατολογικά παρά **μόνο επιστρέφοντας** διαρκώς στους Έλληνες.

Η διάσταση αυτή είναι ολοφάνερη, όχι τόσο στο ογκωδέστατο «*Ορθοδοξία και Δύση στη νεώτερη Ελλάδα*» [2] (Δόμος 1992), όσο στην εισήγησή του στην Πάτμο, δημοσιευμένη στη «Σύναξη» (τ. 56, Δεκέμβριος '95). Το κείμενο αυτό είναι σημαντικό

για πολλούς λόγους: α) Θέτει το ερώτημα: «ήταν πραγματικά τόσο ριζικά αντίθετη προς την ελληνική η χριστιανική θεώρηση της φύσης;» (σ. 42). β) Προσπαθώντας να δώσει απάντηση, καταδείχνει πως η αντίθεση αυτή διογκώθηκε από τη μεσολάβηση της δυτικής σκέψης ανάμεσα σε βυζαντινή - χριστιανική θεώρηση και αρχαιοελληνική - αναγεννησιακή, γ) Καταδείχνει ακόμα πως αυτό που περικλείεται μέσα στον όρο «νεωτερικότητα» προωθεί μια φυσιοκρατική κατάσταση μακριά από κάθε μεταφυσική, χωρίς, ωστόσο, να συνιστά «και επιστροφή στην αρχαιοελληνική εκδοχή του κόσμου ως μέτρου της λογικής αρμονίας και πληρότητας»· επομένως καταντάει άκρως «ανθρωποκεντρική» (υπό ορισμένη έννοια, οφείλω να συμπληρώσω), δ) Πολύ ωραία τονίζει ότι «εισάγεται για πρώτη φορά στην ανθρώπινη ιστορία η έννοια και επιταγή της **προόδου**, που δεν έχει πια σχέση με τη χριστιανική εκδοχή εξέλιξης της Ιστορίας προς ένα έσχατο τέλος αποκαλυπτικής πληρότητας. Πρόοδος είναι τώρα η συνεχής επέκταση της κυριαρχίας των ανθρώπινων παραγωγικών δυνάμεων σε ολόκληρη τη φύση» (σ. 43). Για να συμπεράνει λίγο παρακάτω πολύ σωστά ότι: «από τις θεωρητικές αυτές νοηματοδοτήσεις ως την πρακτική του **βιασμού της φύσης από την τεχνολογία**, η απόσταση είναι ελάχιστη». Επανερχόμενος στο αρχικό του ερώτημα, θέτει ζήτημα «διαφοροποίησης πολιτισμών» κάνοντας την ακόλουθη διευκρίνιση γι' αυτό που «συνέβη στην Ευρώπη τον 11ο π.Χ. αιώνα». Λέει: «Την εποχή εκείνη ο ελληνορωμαϊκός κόσμος κατανοούσε τη σχέση του με τον Χριστιανισμό με τρόπο πολύ διαφορετικό από αυτόν με τον οποίο τα γερμανικά φύλα της κεντρικής και δυτικής Ευρώπης κατανοούσαν τη δική τους σχέση τόσο με την ελληνική όσο και με την χριστιανική παράδοση». Και συνεχίζοντας συνδέει τη διαπίστωση αυτή με «τη λεγόμενη 'Μεγάλη Μετανάστευση Λαών', δηλαδή το γεγονός ότι από τα τέλη του 4ου έως και τον 6ο μ.Χ. αι. η Ευρώπη, στο μεγαλύτερο γεωγραφικό της τμήμα, υποχρεώθηκε σε μια πολιτιστική οπισθοδρόμηση κυριολεκτικά τραγική σε σύγκριση με το ελληνορωμαϊκό παρελθόν της» (σ. 44). Εννοεί βέβαια το «επίπεδο πολιτισμού» στο οποίο βρίσκονταν τα φύλα αυτά σε σχέση με το Βυζάντιο.

Ο Χρήστος Γιανναράς, παίρνοντας το νήμα από τον π. Ρωμανίδη, χρησιμοποιεί τον όρο «ελληνορωμαϊκός» αναφερόμενος στο Βυζάντιο, πρώτα και κύρια βέβαια για να αντιτάξει μια ολόκληρη αντίληψη - νοοτροπία - στάση ζωής σε μιαν άλλη, που οδήγησε ακριβώς στη διαφοροποίηση πολιτισμού για την οποία μίλησε. Αυτό ακριβώς συνιστά το **ιδεολογικό σφάλμα** το οποίο τον οδηγεί, στις επιφυλλίδες που γράφει στην «Καθημερινή» και σε άλλα γραπτά, να γλιστράει σε ελληνοκεντρισμούς που αποκτούν σχεδόν εθνικιστικό χρώμα. Τί σημαίνει **ιδεολογικό σφάλμα**; Σημαίνει πως αναγνωρίζει, ή μάλλον εξηγεί, την διαφοροποίηση του πολιτισμού πριν τον Δυτικό Μεσαίωνα, τη «Μετανάστευση Λαών» κλπ., ως αποτέλεσμα κυρίως της ελληνικής παράδοσης που μπαίνοντας στην Εκκλησία ή συνθέτοντας μαζί της ένα σύνολο, του διαμορφώνει συγκεκριμένο πρόσωπο και τρόπο ζωής (όπως τονίζει αδιάκοπα), πρόσωπο όμως και τρόπο ζωής που, **αφού εξαρτάται από τις ελληνικές προχριστιανικές καταβολές, δεν μπορεί ποτέ να υπερβεί τα**

ανθρωπογενή ή φυσιοκεντρικά σχήματα και να οδηγηθεί σε πραγμάτωση πνευματική και εσχατολογική: **να υπερβεί το φύλο, τη φυλή, τη φύση και την ιστορία, μεταμορφούμενο αδιάκοπα και οδεύον προς τα έσχατα**. Να γιατί μίλησα, χρησιμοποιώντας εκείνο το περίεργο σχήμα και λέγοντας ότι **ελληνοποιεί** τον χριστιανισμό και **χριστιανοποιεί** (ιστορικίζοντας) τους αρχαιοέλληνες, καθώς επιστρέφει διαρκώς πίσω ενώ ταυτόχρονα **ζει ιστορικά** (και ζούμε ιστορικά) = εκκλησιαστικά, **πορευόμενοι στη Βασιλεία**.

Με τις γραμμές αυτές νομίζω πως θέτω ανάγλυφο το πρόβλημα. Οι παρατηρήσεις του για τις διαφοροποιήσεις μέσα στο χρόνο, για τις διαφορές αρχαίου ελληνισμού και νεώτερης εξέλιξης, είναι σπουδαίες. Τουλάχιστον εγώ μπορώ να το βεβαιώσω, έχοντας κάνει παράλληλες αναζητήσεις από άλλη αφετηρία. Όμως «κολλάει» στο σημείο που προανέφερα: μέσα του χορεύει από τη μια το αρχαιοελληνικό πνεύμα, ως μέγα κατόρθωμα και «μάθημα» και από την άλλη η εκκλησιαστική παράδοση, μαρτυρία, θεολογία, αλλά χωρίς να μπαίνουν αυτά τα δύο το ένα μέσα στο άλλο, να πραγματώνεται δηλαδή... το πραγματοποιημένο. Τί εννοώ; Εννοώ πως το γεγονός της Ενανθρώπησης —η Θεανθρωπία— τα περιέχει όλα και τα αφομοιώνει όλα και βεβαίως τα μεταμορφώνει. Ό,τι καλύτερο υπήρχε στον αρχαιοελληνικό πολιτισμό μπήκε στην Εκκλησία, απλούστατα γιατί ο Χριστός δεν ήρθε «καταλύσαι» αλλά «πληρώσαι». Αυτό που δεν υπάρχει στο Χριστό είναι η αμαρτία. Η Εκκλησία επομένως - Σώμα Χριστού μπορεί όλα να τα προσλάβει στην προοπτική της μεταμόρφωσης, της ανακαίνισης και της κάθαρσης - νήψης (το τελευταίο υπογραμμίζεται στην ασκητική παράδοση κυρίως, ενώ ο άγιος Γρηγόριος Παλαμάς και ο Συμεών ο Νέος Θεολόγος αποτελούν ζωντανά παραδείγματα ανακαινισμένων προσώπων, που μάλιστα φανερώνουν μέσα από το λόγο τους την ανακαίνισή τους).

Αυτά που γράφω εδώ, καθώς και το ζήτημα που έθεσα πιο πάνω όσον άφορα την «ιδιομορφία» του Χρήστου Γιανναρά και το «γλίστρημα», δεν σημαίνουν καθόλου ότι δεν υπάρχει όντως αλλοίωση νοημάτων και σημασιών όταν τα «απολίτιστα» φύλα του 6ου αι. συναντιούνται με την παράδοση της Εκκλησίας. Όμως πού βρίσκεται τότε η περιβόητη ελευθερία στη συνάντηση Θεού και ανθρώπου; Αυτό που έμμεσα διατυπώνει ο Χρήστος Γιανναράς και που φανερώνεται πολύ πιο ξεκάθαρα στο βιβλίο του «*Θεολογία και Δύση στην Ελλάδα σήμερα*», είναι ένας **πολιτιστικός ολοκληρωτισμός**. Τι σημαίνει αυτό; Σημαίνει πως ό,τι δεν πέρασε από τον «έλληνα λόγο» δεν μπορεί να **εκχριστιανιστεί** σωστά. Αυτό λέει ο Χρήστος Γιανναράς και το ίδιο έλεγε —δεν ξέρω αν το λέει ακόμη— ο Στέλιος Ράμφος. Δεν χρειάζεται καμιά ιδιαίτερη προσπάθεια και φιλοσοφία για να καταλάβει κανείς πως, είτε το έχουν αντιληφθεί είτε όχι, γλιστρούν σε μια **πολιτιστική απαίτηση** ή **πρόταση ελληνοκεντρική** ή **ελληνοπρεπή**, θέτοντας το μυστήριο της Εκκλησίας (και της Ενανθρώπησης) σε δεύτερη μοίρα ή, αν θέλετε, **ελληνοποιώντας** την Εκκλησία.

Αν και σε προηγούμενες σελίδες, μιλώντας για το βιβλίο του «*Η αόριστη Ελλάδα*»

ανέφερα ένα απόσπασμα όπου προβάλλει το **ελληνικό ήθος** ως **αναλλοίωτη μέσα στο χρόνο κατάσταση**, αντλώντας στοιχεία αριστοκρατικότητας από τον Πλάτωνα και ταυτίζοντας τα ειδικά φιλοσοφικά μέτρα με τα κοινά φυλετικά ή λαϊκά μέτρα, είμαι υποχρεωμένος να συμπληρώσω εδώ λέγοντας πως όλα αυτά που διατυπώνει ως πραγματοποιήσεις και πραγματώσεις του αρχαίου ελληνικού κόσμου είναι ιδεατά, είναι ιδεολογήματα και δεν αποτελούν κοινωνικές πράξεις και εκφράσεις ζωής. Βεβαίως ο Σωκράτης, χρησιμοποιώντας τη μαιευτική μέθοδο (που πήρε ο Φρόυντ και την έκανε ψυχανάλυση) κάνει τον δούλο να μιλήσει από μέσα του, επιβεβαιώνοντας την περί «αναμνήσεως» θεωρία του για την ψυχή και την αλήθεια, όμως, στην θεολογία του *Τίμαιου* είναι σαφές πως υπάρχουν ορισμένες ψυχές **μονάχα** προορισμένες να οδηγήσουν τους υπόλοιπους στην αλήθεια. Επομένως, χωρίς Δασκάλους, χωρίς οδηγούς ο αρχαιοελληνικός κόσμος, του οποίου ένα αποκορύφωμα διαβάζουμε στα Πλατωνικά γραφτά, βρίσκεται πολύ πιο κάτω από τα ύψη που θέλει «σούμπιτο» να τον εξαπολύσει ο Χρήστος Γιανναράς παρασυρμένος από την ελληνοπρέπειά του.

Για να τελειώνω: έλληνας δεν σημαίνει αίσθηση αρμονίας και μέτρου, αριστοκρατική στάση, **φυσική** αγωγή της ψυχής προς τα υψηλά κλπ. Επομένως όλος αυτός ο αγώνας να προβληθεί το ελληνικό προχριστιανικό στερέωμα γιατί γίνεται; Τη στιγμή που αυτός που μιλάει, δηλ. ο Χρήστος Γιανναράς και όσοι άλλοι βρίσκονται κοντά του, έχουν ορθόδοξο εκκλησιαστικό φρόνημα και υποτίθεται πως πορεύονται στη Βασιλεία; Τί σημασία έχει αν η Βασιλεία είναι ελληνοπρεπής ή όχι; Κι ακόμη πιο πέρα: μπορεί να είναι Βασιλεία — «ο Θεός τα πάντα εν πάσι» και να είναι ελληνοπρεπής (με την αρχαιοελληνική βεβαίως σημασία διότι με τη νεοελληνική... αποκλείεται);

Β'

Η περίοδος που διανύει σήμερα η Ελλάδα είναι ανάλογη της εποχής που στην αρχαία Αθήνα αρχίζει τη διδασκαλία του ο Σωκράτης. Όπως εκείνος διαβλέπει το γενικό ξεχαρβάλωμα της **πόλης** και μελετάει στην *Πολιτεία* του την λύση, λύση που δεν μπορεί να εφαρμοστεί εάν δεν βασιλεύσουν οι φιλόσοφοι ή δεν φιλοσοφήσουν οι βασιλείς —και η φιλοσοφία του Σωκράτη (Πλάτωνα) είναι προσήλωση στο Αγαθό και μελέτη θανάτου— έτσι και σήμερα, ύστερα από την τελευταία τριακονταετία που αρχίζει προδικτατορικά και συνεχίζεται μεταδικτατορικά, με εξαίρεση την πρώτη μεταπολιτευτική περίοδο, αυτό που διακρίνει οποίος έχει τραφεί με μελέτη του Πλάτωνα, Πατερική θεολογία, γνώση των βασικών νεώτερων θεωρητικών συντεταγμένων της Μετααναγεννησιακής Ευρώπης, και καρδιακό βίωμα Χριστού είναι η ανάγκη **στροφής στο ένδον**, η αυτοσυνειδησία και η **νήψη** ως κάθαρση παθημάτων κατά το ανάλογο της αρχαίας τραγωδίας.

Μεταχριστιανικά αυτό το τελευταίο μπορεί να γίνει πολύ εύκολα, αφού ο Θεός έχει ιστορικά ΣΑΡΚΩΘΕΙ και δεν απαιτείται η έξοδος από το σώμα με το θάνατο και την φιλο-σοφία (ζωής). Φυσικά, εφ' όσον ο άνθρωπος στραφεί προς την Αλήθεια που ενανθρώπησε και αφού ρυθμίσει τη ζωή του σύμφωνα μ' εκείνη την Αλήθεια. Η συμβατική θρησκευτική κατάσταση δεν λύνει τίποτε και δεν ανοίγει τον άνθρωπο στην Αλήθεια. Αλλος τρόπος για τους Έλληνες —όσους δηλαδή μετέχουν στην ιστορία αυτού του τόπου— δεν υπάρχει, υπό την έννοια ότι **έξω** από τη μεταμόρφωση της αρχαίας ελληνικής παράδοσης και του λόγου της σε χριστιανική και εκκλησιαστική δύο τινά μπορεί να συμβούν: α) είτε γυρνούμε σε προχριστιανική κατάσταση — απόπειρα μίμησης, βέβαια, β) είτε γινόμαστε ευρωπαϊκή ουμανιστική αναγέννηση, σκάρτη μίμηση δηλ. της αρχαιότητας. Εκτός και αν δεν γίνουμε τίποτε. Γιατί υπάρχει και αυτή η λύση! Να διαγράψουμε κάθε παράδοση και να γίνουμε αμερικανοανατολίτικο Ελντοράντο, πράγμα που δεν φαίνεται να είναι καθόλου ανέφικτο αν λογαριάσει κανείς την ακροαματικότητα των σόου της Κορομηλά και άλλων τηλεοπτικών επιδορπίων...

Αποσαφηνίζω, λοιπόν, για άλλη μια φορά τα πράγματα: για να πάω στους Έλληνες, για να βρω το ψαχνό του περιλάλητου ελληνισμού, χρειάζεται η πίστη της Εκκλησίας. Ο ελληνισμός σκέτος είναι **πτώση** κατά την χριστιανική παράδοση και διάλυση κατά την ιστορική (παρακμή δηλαδή). Ένας αρχαίος κόσμος παρέδωσε τη θέση του σ' έναν νέο —καινό— που ανοίχτηκε με την Ενανθρώπηση. Μπαίνω σ' αυτόν και προχωρώ στο Φως ή μένω απ' έξω και α) είτε ψάχνω, αναζητώ, προσπαθώ να βρω την άκρη που έχασα, β) είτε δεν ψάχνω τίποτα, στέκομαι ή ενεργώ ή πάσχω ή υφίσταμαι καταστάσεις, δέσμιος της πώρωσης, της αναισθησίας ή της ακηδίας μου.

Τί θέλω να πω μέσα από όλα αυτά; Θέλω να πω πως η σχέση με την πνευματική παράδοση είναι υπόθεση προσωπική, όχι κοινωνική, εθνική, κρατική ή δεν ξέρω τι άλλο. Ο Χριστός δεν έρχεται να σώσει έθνη, κράτη, κοινωνίες, αυτοκρατορίες, όχλους, λαούς και άλλες γενικότητες. Έρχεται να σώσει το απολωλός, τον άνθρωπο που έχει χάσει τον προσανατολισμό του και στρέφεται στο Φως και στο Λόγο. Δεν σώζει **μαζικά**, δεν σώζει με οργανωμένο σχέδιο της πολιτείας, ελληνικής ή άλλης, δεν σώζει επειδή υπάρχει ο «Έλληνα λόγος» (που έλεγε σε κάποιο άρθρο του στην *Καθημερινή* ο π. Γ. Μεταλληνός, ξεχνώντας πως δίπλα στον έλληνα λόγο είναι και «ο Έλληνα χωροφύλαξ»...), δεν σώζει επειδή κάποιος ή κάποιοι βαπτίστηκαν κάποτε σε νηπιακή ηλικία κι από τότε δεν ασχολήθηκαν σχεδόν ποτέ με την**ενεργοποίηση των χαρισμάτων του αγίου Πνεύματος**. Κανένας δεν γίνεται με το ζόρι πιστός, ούτε γίνεται κατά παραγγελίαν, ούτε ταυτίζεται το **έλληνας** με το **ορθόδοξος** [3].

Όσο για την αντιπαράθεση που διατυπώνεται στο παρακάτω απόσπασμα της χριστουγεννιάτικης επιφυλλίδας ('95) του Χρήστου Γιανναρά: «Σε κάθε παραμικρό ορθόδοξο εκκλησάκι, στον όρθρο της Γιορτής, μια ποίηση ιλιγγιώδης γίνεται τραγούδι, μαρτυρία ψηλάφησης του πληρώματος ελευθερίας της ζωής: "Ασαρκος γαρ

ων, εσαρκώθη εκών και γέγονεν ο ων, ο ουκ ην, δι' ημάς. Και μη εκστάς της φύσεως, μετέσχε του ημετέρου φυράματος. Εξήλθε Λόγος εις ανάπλασιν λαών". Δίπλα σε αυτή την απόκρημνη νοηματική, τα νηπιώδη ψελλίσματα της δυτικής θρησκευτικής υπανάπτυξης: "Αγια νύχτα σε προσμένουν με χαρά οι Χριστιανοί...". Να γιατί η Γιορτή έγινε στον σημερινό μας δυτικό πολιτισμό κενός διάκοσμος: επειδή οι φιοριτούρες των συναισθημάτων και τα ηθικιστικά ιδεολογήματα δεν έχουν τίποτε να κάνουν με τη δίψα μας για ζωή», πρέπει να πω πως αυτή η αντιπαράθεση από τη μια της διατυπωμένης στα ελληνικά «απόκρημνης νοηματικής», της «ιλιγγιώδους ποίησης» και, από την άλλη, «των νηπιωδών ψελλισμάτων» **δεν υπάρχει**. Η Γιορτή δεν «έγινε στον σημερινό μας δυτικό πολιτισμό κενός διάκοσμος» γι' αυτό το λόγο. Αυτό, ας μου επιτρέψει ο Χρήστος Γιανναράς να πω πως είναι δική του επινόηση, που φυσικά οδηγεί σε ιδεολογικές αντιπαραθέσεις ελληνικής ή ελληνοθρεμμένης Ορθοδοξίας από τη μια και εξωελληνικού χριστιανισμού από την άλλη. Η Γιορτή κατάντησε «κενός διάκοσμος» **όχι μόνο** στον δυτικό πολιτισμό αλλά **παντού**, **γιατί η ψυχή του σημερινού ανθρώπου αποδέχτηκε τον πολιτισμό αυτό** και τον έθρεψε εξ ιδίων — όπως βεβαίως έπραξαν και οι Έλληνες. Θα πρέπει να αναρωτηθεί ποιός βιώνει τα τρομερά νοήματα του όρθρου και την «ιλιγγιώδη ποίηση» του ΣΗΜΕΡΑ στον ορθόδοξο χώρο και ποιός είναι διατεθειμένος να ρυθμίσει τη ζωή του σύμφωνα με αυτά, για να βγάλει τα συμπεράσματά του.

Ο μύθος των «αεί παίδων Ελλήνων», που δικαιούνται να παραμένουν αγνοί και καθαροί με την Ορθοδοξία στην τσέπη... **έτοιμοι να τη χρησιμοποιήσουν όποτε τους καπνίσει** και, επίσης, να χρησιμοποιήσουν ο,τιδήποτε μεγάλο και υγιές της αρχαιοελληνικής τους παράδοσης, δεν ισχύει σήμερα. Ίσχυε όταν το διατύπωσε στον Πλάτωνα ο Αιγύπτιος ιερέας. Ίσχυε σε άλλες εποχές. Ισχύει ίσως ακόμη ΜΟΝΟ για τις λιγοστές απομόναχες ψυχές που περιφέρονται σε τούτον τον τόπο κουβαλώντας μέσα τους την άλλη Ελλάδα, ψυχές που μετριούνται στα δάχτυλα της μιας παλάμης ή έστω και των δύο. Από εκεί και πέρα ο μύθος αυτός ή μάλλον η επιβεβαίωση ότι δεν ισχύει, καταλήγει στην επιφυλλίδα που ανέφερα στην αρχή, όπου προετοιμάζονται οι Νεοέλληνες να κατακτήσουν μέσω... Ισλαμιστών ή να επανακτήσουν την αρχαία δόξα (!;). Κάτι σαν αντίποδας στην οικοδομούμενη Ευρωπαϊκή Κοινότητα;

Στον τόμο τον αφιερωμένο στον Ζήσιμο Λορεντζάτο, που σχετικά πρόσφατα κυκλοφόρησε από τον «Δόμο» και τη Βικελαία Βιβλιοθήκη Ηρακλείου, στη συνεργασία που δημοσιεύει εκεί ο Χρήστος Γιανναράς για να τιμήσει τον άνδρα, αναφέρεται στο θαυμάσιο γραπτό εκείνου που περιλαμβάνεται σε τεύχος του *Εκηβόλου* με τίτλο «Χωρομετρήσεις». Διαβάζουμε εκεί: «Τάζομε τον άνθρωπο στη θεωρία τελικό σκοπό μας —ποιόν όμως άνθρωπο, κάποιον άνθρωπο συγκεκριμένο ή όλους μαζί (διάβαζε κανένα)— και τον χρησιμοποιούμε στην πράξη κάνοντας τον μέσο αντί σκοπό... τον θυσιάζομε στην ιδέα, στη θεωρία, στη γενικότατη αφαίρεση, για να ζήσει καλύτερα αύριο... Και αλίμονο από τη στιγμή που ο άνθρωπος, για να ζήσει κάποτε ή μια μελλούμενη μέρα, χρειάζεται να πεθαίνει κάθε μέρα. Ή να

προπηλακίζεται, να εξανδραποδίζεται και να ανταλλάζεται σε σκλαβοπαζαρέματα και σε μετοικεσίες ολάκερων πληθυσμών και άλλες τρομερές ανθρωπομηνίες (δε βρίσκω άλλη λέξη)».

Η επιφυλλίδα του Γιανναρά στην *Καθημερινή* των Θεοφανείων ('95), όπου μεταξύ άλλων διαβάζουμε ότι «την τελευταία ελπίδα της ελληνικής (όχι ελλαδικής) πολιτιστικής οικουμενικότητας, το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης, ίσως μόνο οι Ισλαμιστές μπορούν ενεργητικά, και αποφασιστικά να το στηρίξουν» και όπου λίγο-πολύ υποστηρίζεται η προώθηση των Ισλαμιστών στην Τουρκία, οπότε θα υπήρχε «στρατηγική αναβάθμιση» δική μας, φοβάμαι πως κινείται στους αντίποδες των όσων υπογράμμισε σ' εκείνο το άρθρο τιμώντας τον Λορεντζάτο.

Αντί, θέλω να πω, να κάνουμε μακροχρόνια σχέδια στρατηγικής, διπλωματίας και πολιτικής και να μεριμνούμε για τη διόρθωση της εξωτερικής πολιτικής του ελληνικού κράτους, είναι πολύ πιο **Ορθόδοξο** να δημιουργήσουμε αληθινή σχέση με τον διπλανό μας ή να ρίξουμε το βάρος στην υπέρβαση ΣΤΗΝ ΠΡΑΞΗ του «ιδίου μας θελήματος». Η «ανακαίνιση του νοός» που επισημαίνει και στην οποία προσκαλεί ο Παύλος αφορά τον συγκεκριμένο άνθρωπο μέλος της Εκκλησίας. Η αγάπη για την οποία μιλάει ο Παύλος, αφού προηγουμένως την «είδε» σαρκωμένη, να κρεμιέται στο Σταυρό και να ανασταίνεται, να «σκηνώνει» στην καρδιά των ανθρώπων και μάλιστα του ίδιου, αυτή η αγάπη που ο Χριστός γυρεύει να είναι **και προς τους εχθρούς**, που βρίσκεται μέσα στα όσα γράφει ο Χρήστος Γιανναράς; Πώς θα συμβιβάσουμε από την μία την κραταιά αριστοκρατία των Ελλήνων, στην οποία αναφέρεται κάθε τόσο και αυτός και ο Κ. Ζουράρις με το «εκένωσεν εαυτόν» του Χριστού, με την μετάνοια, την ταπείνωση και την αλλαγή «φρονήματος»; Η ταύτιση έθνους και Εκκλησίας [4] που υποθέτω πως υπονοεί, ταύτιση που κυκλοφορεί στον αέρα τα τελευταία χρόνια σε όλα σχεδόν τα χριστιανικά περιβάλλοντα είναι Ιουδαϊσμός, είναι **θρησκειοποίηση** της Ορθόδοξης Εκκλησίας, την οποία ο ίδιος είχε εδώ και αρκετά χρόνια καταγγείλει ως σύμπτωμα αλλοτρίωσης.

Θα εξηγήσω πιο αναλυτικά: η αγάπη στην Εκκλησία δεν είναι απλό συναίσθημα: **είναι διαμόρφωση ζωής, είναι κάθαρση νοός, είναι υπέρβαση. Αγαπώ τον Θεό, αγαπώ τον πλησίον σημαίνει νικώ τον παλιό εαυτό μου που με τραβάει στην εγωπάθεια, στη σύγκρουση με τον άλλο, στην καλλιέργεια αντιπαλότητας, στην αποξένωση**, σ' αυτό που ο Μπερντιάγεφ και άλλοι ονομάζουν «πραγμοποίηση», **μετατροπή του άλλου σε πράγμα**: **τί σχέση μπορεί να έχω μ' έναν άνθρωπο που τον θεωρώ πράγμα** [5]; Η αγάπη αυτή, η αγάπη που μου υπαγορεύει η μετοχή μου στην Εκκλησία **δεν εξαρτάται από την κατάσταση του άλλου**. **Δεν έχει σημασία αν ο άλλος είναι αγροίκος, αν είναι κτηνώδης, αν είναι εχθρός του έθνους μου, αν προέρχεται από άλλο πολιτισμό, αν μιλάει άλλη γλώσσα, αν ανήκει σε άλλο φύλο αν... αν.... αν** . Εγώ ρίχνω πάνω του το βλέμμα μου το φωτισμένο από το φως της Ενανθρώπησης

(κυριολεκτικά σχεδόν εν είδει προβολέα...), **αντικρύζω τον άλλο έτσι που να φωτίζεται κι αυτός** και να ωραΐζεται, δηλαδή να επανέρχεται στο Κάλλος που έχασε με την πτώση που κουβαλάει μέσα του και που ο Χριστός ήρθε για να την καταργήσει. Αυτό, άλλωστε, συνιστά την υπέρβαση κι όχι ασφαλώς το Κόμμα του κ. Σαμαρά. Ο ίδιος ο Χρήστος Γιανναράς μιλάει εκατό φορές στα κείμενά του για **αυθυπέρβαση** και **αυτοπροσφορά**, αν και αυτό το πρώτο συνθετικό «**αυτο-**» δεν με προδιαθέτει καλά, γιατί ακούγεται σαν εκλογή του συγκεκριμένου ανθρώπου, σαν να αποφασίζει από μόνος του αν θα διαλέξει ή όχι αυτή την υπέρβαση, ενώ κάτι τέτοιο γίνεται με την μεσολάβηση άλλου, γίνεται με τη Χάρη και με την πραγμάτωση της εν Χριστώ ζωής κι όχι αφ' εαυτού μας. Δεν λέω ότι ο Χρ. Γιανναράς δεν το ξέρει αυτό. Λέω ότι ο τρόπος που το διατυπώνει είναι ελλιπής.

Αφού, λοιπόν, όντας μέλη της Εκκλησίας έχουμε να παλαίψουμε με τον εαυτό μας για να γίνουμε «λαός Χριστού», όπως έγραφε ο Φώτιος από την εξορία στη φράση που θύμισε πριν πολλά χρόνια ο Ζήσιμος Λορεντζάτος και που ο Χρήστος Γιανναράς την γνωρίζει πολύ καλά, αφού η εξέλιξη των χριστιανικών και ελληνο-χριστιανικών πραγμάτων δεν βλέπω να παρουσιάζει καμμία άνθηση, τα κείμενα αυτά που υ-πογραμμίζουν την ελληνική ταυτότητα, τον ελληνικό πολιτισμό, τις «ιλιγγιώδεις» επιτεύξεις του παρελθόντος, θέλουν να λειτουργήσουν εν είδει προπαγάνδας για να ξυπνήσουν μέσα στον Έλληνα τί; Ποιά κοιμισμένα αισθήματα, ποιές θαμμένες μνήμες; Δεν ξέρει ο Χρήστος Γιανναράς ότι το ελληνικό θαύμα —**όπως και όταν υπήρξε** — αν επαναληφθεί **δεν συνεπάγεται τίποτε το εκκλησιαστικό, το χριστιανικό, το εσχατολογικό**; **Ένας ελληνισμός που δεν ενσωματώνει, δεν αφομοιώνει ως στάση ζωής τον Νυμφίο της Εκκλησίας, τον νικητή του θανάτου, τον Θεάνθρωπο, που δεν κάνει πράξη στη ζωή του το νόημα της Ενσάρκωσης, δηλαδή την επέκταση του Σαρκωμένου λόγου στη ζωή και την κοινωνία, θα διαλυθεί στα εξ ων συνετέθη** , γιατί λέει στο Ευαγγέλιο «ο μη συνάγων μετ' εμού σκορπίζει» και αυτό δεν σηκώνει συζήτηση: είναι έτσι και οποίος έχει μάτια το βλέπει να επιβεβαιώνεται καθημερινά, χρόνια ολόκληρα και **προ παντός από τότε που προελαύνει σε όλα τα μέτωπα ο οικονομάνθρωπος και ο τεχνολογάνθρωπος**. Όσοι πάλι δεν έχουν μάτια να το δουν, ας διαβάσουν την Αποκάλυψη και θα το δουν εκεί. Εκτός κι αν δεν θέλουν να το δουν.**Εκτός και αν τους αρέσουν οι αυταπάτες και φοβούνται την Αλήθεια με κεφαλαίο και με μικρό άλφα**.

* * *

Προτού προχωρήσω θα υπενθυμίσω δύο παρατηρήσεις. Η μία είναι του π. Ιωάννη Μέγιεντορφ και βρίσκεται στο βιβλίο «*Βυζάντιο και Ρωσία*» (μετ. Ν. Φωκά, εκδ. Δόμος, σ. 146) όπου ο σ., σχολιάζοντας τα όσα γράφει ο Α. Βακαλόπουλος, σημειώνει: «... η κληρονομιά της αρχαίας Ελλάδας και της χριστιανικής

Αυτοκρατορίας αντιπροσώπευαν στην πραγματικότητα τους πόλους μιας αμείωτης έντασης, που ουδέποτε "περικλείστηκε" είτε κατά την παλαιολόγεια περίοδο, είτε αργότερα. Η οπωσδήποτε κοσμική αντίληψη που υποδήλωνε ο αρτιγέννητος "ελληνικός" εθνικισμός ασφαλώς μπορούσε να θεωρηθεί πιο ρεαλιστική κάτω από τις τρέχουσες συνθήκες που επικρατούσαν τον 14ο αιώνα, **αλλά προϋπέθετε επίσης ορισμένη αποδέσμευση από τις αξίες —θρησκευτικές, πολιτιστικές και πολιτικές— που για αιώνες κουβαλούσε το χριστιανικό Βυζάντιο και που εξακολουθούσαν να συμμερίζονται οι ορθόδοξοι Σλαύοι** » [6] (υπογράμμιση δική μου).

Η δεύτερη παρατήρηση βρίσκεται στο βιβλίο του Δ. Κουτρουμπή, που πρόσφατα εκδόθηκε και αυτό από τον «Δόμο» με τίτλο «*Η χάρις της θεολογίας*». Στο βιβλίο αυτό υπάρχει άρθρο με τίτλο «*Η επικαιρότης του Γρηγορίου Παλαμά*» (γραμμένο το 1960), όπου μεταξύ άλλων ο σπουδαίος αυτός άνθρωπος επισημαίνει, μιλώντας για την «τάξιν των λογίων» χάρη στους οποίους εδραιώθηκε η ιταλική Αναγέννηση και οι οποίοι «ήσαν εμποτισμένοι με την αρχαίαν παιδείαν»: «Ο τρόπος όμως με τον οποίον έβλεπαν τα πράγματα γενικώς και τα θρησκευτικά ζητήματα ιδιαιτέρως ήτο περισσότερον "αριστοτελικός" και φιλοσοφικός παρά αποστολικός και ευαγγελικός. Δι' αυτούς —όπως αργότερον και δια τους ουμανιστάς της Δύσεως— η Εκκλησία δεν ήτο τόσον το Σώμα του Χριστού, η Σκηνή του Θεού του ζώντος και αληθινού εν μέσω των ανθρώπων, όσον ένας πολύτιμος κοινωνικός και εθνικός θεσμός, ένας ανεκτίμητος παράγων εκπολιτισμού» (σ. 162).

Ύστερα από τα δύο αυτά αποσπάσματα του π. Μέγιεντορφ και του Δ. Κουτρουμπή χρειάζεται ίσως να αναρωτηθούμε **μήπως οι σημερινοί «ελληνορθόδοξοι» ενστερνίζονται αυτόν τον παλαιό βυζαντινό ουμανισμό μέσα από μια ανασύνθεση, ελληνοποιώντας την Εκκλησία και δημιουργώντας τις βάσεις για έναν ελληνικό «νεοουμανισμό», ο οποίος θα διαδεχθεί τον ευρωπαϊκό και θα λειτουργήσει στη θέση του Δυτικού Διαφωτισμού** . Αυτές οι τάσεις συνδυάζονται θαυμάσια με το γενικό κλίμα «λαϊκισμού», που επικρατεί εντός και εκτός Εκκλησίας και για τον οποίο μας χρειάζεται το ακόλουθο απόσπασμα του π. Γεωργίου Φλωρόφσκυ: «Η όλη απάτη του θρησκευτικού 'λαϊκισμού' φαίνεται καθαρά από το γεγονός ότι η συντριβή της καρδιάς ποτέ δεν μπορεί να είναι μία 'οργανική' διαδικασία, αν και αποκαθιστά ή αρχίζει την πνευματική ολοκλήρωση της ψυχής. Γιατί η μετάνοια είναι πάντα μία **κρίση**, δηλαδή μια καταδίκη. Ο μόνος τρόπος για να προσέλθη κανείς αληθινά στην Εκκλησία είναι ένας αυστηρός ασκητισμός και όχι μια επιστροφή στο λαό, στα πρώτα βήματα και στην απλή ενότητα των πηγών. Όχι το folklore, οι λαϊκές παραδόσεις της καθημερινής ζωής, αλλ' η νηστεία και η μετάνοια. Δεν υπάρχει καμμιά επάνοδος στον απλό πρωτογονισμό, αλλά πρέπει κανείς να μπη μέσα στην ιστορία δια της αφομοιώσεως των οικουμενικών και καθολικών παραδόσεων» (Το απόσπασμα είναι από το βιβλίο του π. Γ. Φλωρόφσκυ, «*Θέματα Εκκλησιαστικής Ιστορίας*», μετ. Π.

Πάλλη, εκδ. Πουρναράς Θεσ/νίκη 1979, σ. 220).

Στο εν λόγω απόσπασμα, είτε διαβάσουμε τον «πρωτογονισμό» κυριολεκτικά, είτε τον διαβάσουμε αρχαιοελληνικά, ο εγκλωβισμός στο λάθος παραμένει: τον Χριστό δεν τον φέρνει το αρχαιοελληνικό πνεύμα ούτε ο λόγος του, ούτε η ιστορία του Ισραήλ, τον φέρνει πρώτιστα ο Πατέρας Του μέσα απ' το ασύλληπτο μυστήριο της σύλληψής του από την Παναγία (Παν-αγία) εν αγίω πνεύματι. Και **οι σημερινοί Έλληνες** —γι' αυτούς πρόκειται, οι αρχαίοι δεν ζουν σήμερα— **με όλα όσα έχουν ζήσει ως νεοελληνική κοινωνία —από αλλοτρίωση σε αλλοτρίωση κι από παραμόρφωση ή λήθη της πνευματικής τους παράδοσης σε πλήρη εκκοσμίκευση— έχουν ακριβώς ανάγκη αυτής της «κρίσης»** για την οποία μιλάει ο Φλωρόφσκυ και **της ουσιαστικής μετάνοιας —ορθόδοξοι και μη— αν θέλουν να ξαναβρούν τον εαυτό τους και την αληθινή όψη της Εκκλησίας τους**. **Στην αντίθετη περίπτωση καλλιεργείται μια ακατάσχετη φιλαυτία και εγωπάθεια, που τους ωθεί να πιστέψουν σήμερα πως αυτοί είναι ο «περιούσιος λαός του Θεού»** —ακόμη κι αν δεν λέγεται ρητά— στη θέση των Εβραίων της Παλαιάς Διαθήκης, κάτι ανάλογο δηλαδή που πίστευαν οι Ρώσοι για τον εαυτό τους τον καιρό του Σλαυοφιλισμού (αν όχι και σήμερα). **Όλα αυτά γίνονται γιατί εθνοποιούμε την Εκκλησία, την λαϊκοποιούμε, την ταυτίζουμε με το έθνος ή το λαό στον οποίο ανήκουμε** με αποτέλεσμα: α) να δημιουργούμε εθνικές εκκλησίες, β) να αποξενώνουμε τους λαούς μεταξύ τους, γ) να μην εργαζόμαστε (και συνεργαζόμαστε) για το κοινό γένος των χριστιανών. Αυτό το γένος των χριστιανών είναι ο λαός του Θεού΄ όχι τα χωρισμένα έθνη, γένη και λαοί που μάχονται για το «πρωτείον» [7]!

Υπάρχει, ωστόσο, και κάτι άλλο στο απόσπασμα του π. Φλωρόφσκυ, που αξίζει να υπογραμμιστεί: η προτροπή του να μπούμε «στην ιστορία δια της αφομοιώσεως των οικουμενικών και καθολικών παραδόσεων» είναι κάλεσμα για ουσιαστική **χριστοποίηση** του ανθρώπου, αφού η Εκκλησία, όπως λειτούργησε μέχρι σήμερα, αφομοιώνει και μεταμορφώνει όλα τα επί μέρους στοιχεία λαών και πολιτισμών, καλλιεργεί την καθολικότητα, αφού σχετίζεται με τον καθόλου Θεάνθρωπο και συνάμα είναι το Σώμα του Χριστού μέσα στην Ιστορία και τον κόσμο —μη ούσα εκ του κόσμου και της ιστορίας— και οι άνθρωποι που ζουν μέσα της **κανονικά** τείνουν σε υπέρβαση του **εγώ**, σε **παραίτηση από το ίδιον θέλημα, όχι για να αυτοκαταργηθούν, αλλά για να ελευθερωθούν** από την απομόνωση του υποκειμενισμού, **από την υποδούλωση σ' έναν εγωπαθή εαυτό** ή **στην εγωπάθεια του έθνους, του λαού** ή **της εθνικής εκκλησίας**. Μιλώντας για «καθολικές παραδόσεις», ο Φλωρόφσκυ εννοεί αυτές που αγκαλιάζουν το σύνολο της ζωής, επειδή αναφέρονται στο Καθόλου και στην Αλήθεια Του, στο πρόσωπο του Θεανθρώπου, καλώντας τους πιστούς σε καθολική μεταμόρφωση και καθολική πληρότητα. Γι' αυτό, άλλωστε, ο ίδιος συμπληρώνει σε άλλο απόσπασμα (ό.π., σ. 224): «Με άλλα λόγια πρέπει να εκκεντρισθούμε στην Εκκλησία, για να

μεγαλώσουμε μέσα της και να ζήσουμε μέσα σ' εκείνη τη μυστηριακή παράδοση την πλήρη και διαχρονική που περιλαμβάνει το σύνολο των αποκαλύψεων και των οραμάτων. Εκεί και μόνο εκεί βρίσκεται η εγγύηση της δημιουργικής εργασίας και όχι στην παραπλανητική βεβαίωση μιας προφητικής ελευθερίας. **Πρέπει να ανησυχούμε πιο λίγο για την ελευθερία και πιο πολύ για την αλήθεια**».

Τον όρο ιστορία που μεταχειρίζεται στο πρώτο απόσπασμα τον εξηγεί έτσι: «μια **θεανθρώπινη πορεία**, μια μετάβαση από τον χρόνο στην αιωνιότητα της χάριτος, τη γένεση και την οικοδομή του σώματος του Χριστού». Ο Φλωρόφσκυ δεν ενδιαφέρεται για επιστροφές στις ρίζες, για πρωτογονισμούς, για αρχέγονες καταστάσεις, γιατί ξέρει μαζί με τον Παύλο ότι «*ο πρώτος άνθρωπος εκ γης χοϊκός, ο δεύτερος άνθρωπος ο Κύριος εξ ουρανού*» (*Α' Κορ. 15, 47*) και τον ενδιαφέρει να φορέσει την «εικόνα του επουρανίου» δεύτερου ανθρώπου και να την κάνει όσο γίνεται λαμπρότερη, πορευόμενος στα Έσχατα και όχι ανακυκλούμενος ελληνικά!

* * *

Πού μας οδηγούν όλες αυτές οι επισημάνσεις και οι αποσαφηνίσεις; Στο ότι αναπτύσσεται εδώ και μερικά χρόνια μια νοοτροπία, μια αντίληψη που είναι κάτι μεταξύ θεωρίας και ιδεολογίας και έχει χαρακτηριστικά μαρξιστικού τύπου: όπως οι Μαρξ - Ένγκελς λένε πως το Προλεταριάτο θέλει μια ιδεολογία για να προχωρήσει στην αλλαγή της υπάρχουσας αστικής κοινωνίας, έτσι και τώρα εδώ είναι σαν κάποιοι να έχουν επεξεργαστεί μια θεωρία που να βγάλει τους Έλληνες από τις ποικίλες υποτέλειες σε ντόπιους ή αλλοεθνείς τυράννους, τους οποίους «μετηλλάξαμεν» (Παπαδιαμάντης), θεωρία που τονίζει κυρίως τις ελληνικές καταβολές —τα αρχαία μεγαλεία— χωρίς βέβαια να αφήνει απ' έξω την Ορθοδοξία. **Όμως, έχεις την εντύπωση ότι η Ορθοδοξία και η Εκκλησία γίνονται κάτι σαν Υπηρέτες για να αναστηθεί ο ελληνισμός**. Γίνονται τα εφαλτήρια που θα χρησιμοποιηθούν και που χρησιμοποιούνται για να ξαναγυρίσουμε πίσω στην αρχαία δόξα, όχι του Παραδείσου της Γένεσης που τώρα είναι μπροστά μας γιατί είναι Εσχατολογικός (κατά το «*ο οπίσω μου ερχόμενος έμπροσθέν μου γέγονεν, ότι πρώτός μου ην*», *Κατά Ιωάν. 1,15*) —πορευόμαστε προς τα εκεί αλλά πορευόμαστε μέσα στο σώμα της Εκκλησίας όχι έξω από αυτό— **αλλά** του αρχαίου ελληνικού κόσμου, έστω καινουργιοποιημένου και περασμένου από τα «σαράντα κύματα» των κατά καιρούς εθνικών και άλλων περιπετειών. **Δεν κυνηγούμε, θέλω να πω, μέσα από ένα τέτοιο πνεύμα την ταυτότητα του Χριστοποιημένου ανθρώπου, δεν κυνηγούμε την «αλλοίωσιν» που θα μας βγάλει από το οποιοδήποτε κοσμικό φρόνημα, ελληνικό ή άλλο, κυνηγούμε να αλλάξουμε τους άλλους, κάποιους άλλους, όλους τους άλλους φορώντας τους τα δικά μας ρούχα.**

* * *

Συμπληρώνοντας τα ως τώρα λεχθέντα, θέλω να κάνω μια ακόμη επισήμανση: σχετίζεται **με την αντιμετώπιση του κακού,** όπως η αντιμετώπιση αυτή **περιγράφεται** και **υπαγορεύεται από τους μεγάλους Πατέρες, Αγίους και Ασκητές της Εκκλησίας. Δεν βρήκα πουθενά, σε όσα κείμενα σκάλισα και σκαλίζω καθημερινά, με καρδιακή προσήλωση κι όχι με «περιέργεια διανοίας», να συνιστάται η αντιμετώπιση του κακού (πρώτα ή κύρια), εξωτερικά, η αντιμετώπιση σε επίπεδο κοινωνίας, οικονομίας, πολιτικής κλπ.** Το μόνο που είδα αρχίζοντας από το Ευαγγέλιο είναι πως «το εκ του ανθρώπου εκπορευόμενον, εκείνο κοινοί (βρωμίζει) τον άνθρωπον. έσωθεν γαρ εκ της καρδίας των ανθρώπων οι διαλογισμοί οι κακοί εκπορεύονται» (*Κατά Μάρκ. 7, 20*), που συνδυάζεται θαυμάσια με την «**ανακαίνιση του νοός**», που ζητάει **ο Παύλος** και που σημαίνει **μεταμόρφωση του ανθρώπου, αλλαγή νοοτροπίας, ρύθμιση του θελήματός μας στο ρυθμό του θελήματος του Πατρός**. Οι Πατέρες της Εκκλησίας δεν άλλαξαν τίποτε σε αυτά με πρώτο τον **Μέγα Βασίλειο** που γράφει: «**ο καθένας μας πρέπει να αναγνωρίζει τον εαυτό του ως τον αρχηγόν της κακίας που υπάρχει μέσα του**» (*Ομιλίαι εις την Εξαήμερον*). Τί σημαίνουν αυτά; Πως το βάρος πέφτει στη δουλειά που οφείλει να κάνει ο χριστιανός μέσα του, γνωρίζοντας πως μετά την Αποκάλυψη και Ενανθρώπηση τον πρώτο λόγο σχεδόν τον έχει η **θέληση** του ανθρώπου και οι εξ αυτής απορρέουσες επιλογές, σκέψεις, επιθυμίες, πράξεις. Σε ποιά χριστιανική κοινωνία ή έθνος βλέπουμε να λαμβάνονται αυτά σοβαρά υπ' όψιν και να αποτελούν καθημερινή ή μη καθημερινή, έστω, μέριμνα; Και βέβαια **η θέληση του ατόμου (όχι του... ανθρώπου) είναι στην ημερησία διάταξη για να διατρανώσει την αυτοκαταξίωσή του μέσα στον κόσμο, τον γιγαντισμό του ή την όποια άλλη διεκδίκηση ατομικού δικαιώματος, που συχνά απέχει παρασάγγες από την αλλαγή θελήματος που ζητάει το Ευαγγέλιο**. **Πού** χωράει και **πώς** μέσα από τα παραπάνω σχετικά με το κακό, με τον «έσω άνθρωπο», με την «ανακαίνιση», η υπονοούμενη σε ποικίλα άρθρα και λόγους του Χρήστου Γιανναρά **αθωότητα των Ελλήνων**, του γένους τους ή του έθνους τους κάτι σαν **φυσικά** εξασφαλισμένη καθαρότητα, ευγένεια, αριστοκρατία κλπ., καθώς και η συνακόλουθή τους απώλεια στη σημερινή νεοελληνική κατάσταση και ζωή αυτών των γνωρισμάτων, απώλεια οφειλόμενη στην αλλοτρίωσή τους από τα «έθνη» τα εκτός Ελλάδος, από τους πάσης φύσεως βαρβάρους; Έχει ή δεν έχει ξαναφέρει μέσα στα κείμενά του την αρχαιοελληνική διάκριση Έλληνα και βαρβάρου; Και τί σχέση έχει η διάκριση αυτή ύστερα από τόσους αιώνες που μεσολαβούν **μετά την Ενανθρώπηση του Λόγου**, που αλλάζει τα νοήματα και τις σημασίες και βάζει στο κέντρο της ζωής τον Θεό τον ζώντα; Από τη στιγμή που εισέρχεται στο κέντρο της ζωής ο Χριστός ως Υιός ομοούσιος τω Πατρί και Λόγος, ως ολόκληρος Θεός και ολόκληρος άνθρωπος η συνάντηση μαζί Του του Έλληνα, του Ιουδαίου, του βαρβάρου, του Σλαύου, του ανατολίτη ή του δυτικού αλλάζει· αλλιώς ο «καινός» άνθρωπος που προκύπτει, ο νέος εκκλησιαστικός άνθρωπος δεν δημιουργήθηκε ποτέ, δεν υπήρξε, είναι φανταστικός! Εάν, λοιπόν, πιστεύουμε πως οι άνθρωποι αυτοί που «γεννήθηκαν» από το Σώμα του Χριστού και της Εκκλησίας

υπήρξαν, έχει νόημα, εάν θέλουμε να ακολουθούμε και να συνεχίζουμε την παράδοση της Εκκλησίας, να μπορούμε να διαιωνίζουμε τη δημιουργία και παρουσία τέτοιων ανθρώπων στο σημερινό κόσμο. Τί ανθρώπων δηλαδή; Ανθρώπων που δεν είναι σκέτα Έλληνες, σκέτα Εβραίοι, σκέτα βάρβαροι, σκέτα Σλαύοι, σκέτα ανατολίτες και σκέτα δυτικοί. Γιατί τότε δεν υπάρχουν άνθρωποι που αποτελούν **πραγματικά** την Εκκλησία. **Νομίζουμε** πως υπάρχουν, ή τέλος πάντων υπάρχουν μόνο οι ορισμένοι εκλεκτοί και ο υπόλοιπος ντουνιάς έχει χάσει τον μπούσουλα, δηλαδή την χριστιανική του ταυτότητα. Μα αν συμβαίνει κάτι τέτοιο, αυτό που έχει ένα συνειδητό μέλος της Εκκλησίας είναι να τον παρακινήσει —αυτό τον ντουνιά— να την βρει κι όχι να τον ΕΛΛΗΝΟΠΟΙΗΣΕΙ. **Εκχριστιανισμό του κόσμου —αν όχι και των Ορθοδόξων— χρειαζόμαστε, όχι εξελληνισμό**!

Σημειώσεις:

1. Το είδος της «πρόσληψης» αυτής αφορούσε κατά ένα μέρος τουλάχιστον η εκτενής κριτική μου στην «Καθημερινή».

2. Δεν πρέπει να παραλείψω να παραπέμψω εδώ στην εξαιρετική βιβλιοκριτική του καθ. Σάββα Αγουρίδη για το βιβλίο του Χρ. Γιανναρά «*Ορθοδοξία και Δύση στη νεώτερη Ελλάδα*», Δόμος 1992, που δημοσιεύτηκε στο Καθ' Οδόν, τ. 2. Θα επιχειρήσω «ανάγνωσή» της και διασταύρωση με το βιβλίο στον Β' τόμο της παρούσης συγγραφής, με τον γενικό τίτλο «*Επιστροφή στον Πατέρα*». Αν το επιχειρούσα εδώ θα μάκραινα δυσανάλογα το κείμενο.

3. Ο «διάσημος» ανά το Πανελλήνιον Πέτρος Κωστόπουλος (!) προ καιρού στην τηλεόραση είπε ότι ο πατέρας του ήταν πιστός, Ορθόδοξος, «δεν γούσταρε την εκκλησία, αλλά είχε πίστη». Γνήσιος Έλληνας δηλαδή!

4. Για τα ελληνοκεντρικά και τα εθνικιστικά αξίζει να διαβαστεί το βιβλίο του Ν. Ματσούκα «*Μυστήριον επί των ιερώς κεκοιμημένων*», εκδ. Πουρναρά, Θεσ/νίκη 1992, σ. 59, 60, 61 και 62 μαζί με την σημ. 21 της σ. 60. Η επισήμανσή του σχετικά με τον Μακρυγιάννη, τόσο για τις επικρίσεις του εναντίον της Δύσης όσο και για το ότι «παρουσιάζει γυμνά τα ελαττώματα των Ελλήνων» είναι πολύ διδακτική.

5. Καταπληκτικός συσχετισμός του «πράγματος» (αλλοτρίωση), του Οιδίποδα και της γνώσης γίνεται στο βιβλίο του Χρ. Μαλεβίτση που επανακυκλοφόρησε πρόσφατα «*Φιλοσοφία και θρησκεία*». Μιλώντας εκεί για τον Οιδίποδα γράφει ότι «σκοτώνει τον πατέρα του στο σταυροδρόμι, επειδή του εμπόδιζε τον δρόμο, δηλαδή τον είδε ως πράγμα» για να συμπληρώνει ότι «ο φόνος θα σταματήσει μόνο όταν δούμε τον αδελφό όχι ως πράγμα, αλλά ως πρόσωπο αγαπημένο», όταν, με άλλα λόγια, φτάσουμε στην απαίτηση του Ευαγγελίου.

6. Στην παρακάτω σελίδα (147) διατυπώνεται μία θέση που βρίσκω να ταιριάζει γάντι στον φίλο Χρήστο Γιανναρά. Η ακόλουθη: «Στο παρελθόν, οι Βυζαντινοί —και ιδιαίτερα όσοι απ' αυτούς καυχιόνταν για την κοσμική τους μάθηση— έβλεπαν τους δυτικούς «βαρβάρους» με περιφρόνηση και με δυσκολία παραδέχονταν τα λατινικά ως πολιτισμένη γλώσσα».

7. Τό ζήτημα το ξεκαθαρίζει πολύ ωραία και απλά ο Επίσκοπος Διοκλείας Κάλλιστος Ware, γράφοντας σε κείμενό του δημοσιευμένο στη Σύναξη (τ. 7, Καλοκαίρι 1983, σ. 54): «Σεβόμενοι την εθνική ταυτότητα, οφείλουμε να μην ξεχνούμε πως η Εκκλησία στην βαθύτερη ουσία της είναι **Μία και Καθολική**. Το βασικό στοιχείο στη δομή της Εκκλησίας επί της γης δεν είναι το έθνος, αλλά η ευχαριστιακή τοπική σύναξη, η συγκέντρωση γύρω από τον επίσκοπο κάθε Κυριακή για την τέλεση της θείας Ευχαριστίας. Και η ευχαριστιακή αυτή σύναξη οφείλει να ενώνει **όλους** τους χριστιανούς σ' ένα δεδομένο τόπο, ανεξάρτητα από την εθνική τους καταγωγή. Κατά τους αγίους κανόνες ο επίσκοπος έχει το βάρος όχι μιας εθνικής ομάδας, αλλά μιας ορισμένης περιοχής. Η Εκκλησία ως ευχαριστιακή κοινότητα δεν έχει οργανωθεί σε εθνική βάση, αλλά σε βάση τοπική. Επομένως η εθνική διάσταση οφείλει να υπηρετήσει την Εκκλησία και όχι να την υποδουλώσει».